

Izvorni članak UDK 165.62(091)

1Pažanin, A.

Primljeno 3. 6. 2011.

Milan Uzelac

Visoka škola stukovnih studija za obrazovanje vaspitača »Mihailo Palov«, Omladinski trg 1, RS–26300 Vršac
milanuzelac@neobee.net

Filozofija svijeta života vs. transcendentalna egologija

Anti Pažaninu za 80. rođendan

Sažetak

U radu posvećenom osamdesetogodišnjici rođenja filozofa Ante Pažanina, učenika Joachima Rittera i Ludwiga Landgrebea, autor raspravlja o jednom od najdiskutiranijih pitanja kasne faze fenomenologije Edmunda Husserla – o odnosu svijeta života i transcendentalnog ego kao temeljima fenomenologije. Uzelac posebnu pažnju posvećuje formiranju Pažaninovih filozofskih stavova pod utjecajem Landgrebeove teze iz šezdesetih godina XX. stoljeća o Husserlovom napuštanju kartezijanskog puta, kao i potonjem Ritterovom utjecaju na Pažaninovo učešće u rehabilitiranje filozofije politike. U završnom djelu autor se, pozivanjem na Eugena Finka i Hansa-Georga Gadamera, vraća razmatranju problema formuliranog već u naslovu i ističe kontinuitet Husserlovog mišljenja zastupajući tezu da naglašavanje problematike svijeta života ne znači ni napuštanje kartezijanske tradicije, ni metafizike (koja se ne smije shvatiti skolastički reducirano).

Ključne riječi

svijet života, transcendentalni ego, fenomenologija, Edmund Husserl, Ante Pažanin

Prije dvadeset i pet godina, profesor dr. Ante Pažanin i ja sjedili smo u Dubrovniku u njegovom omiljenom restoranu »Rosario« i ručali specijalitet koji je on posebno volio – hobotnica u crnom rižotu. Ne znam koliko bih zapamtio taj ručak, mada sam tada prvi put jeo crni rižoto, da profesor Pažanin, nasred ručka, nije rekao: »A o tome da su *Kartezijanske meditacije* najviši domen Husserlove fenomenologije – o tome ćemo posebno raspraviti«.

Doista, tako je pisalo u mom radu *Filozofija igre Eugena Finka*, koji sam kroz nekoliko tjedana trebao braniti kao doktorski rad, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a pred komisijom u kojoj je, pored prof. dr. Branka Despota i prof. dr. Danila Pejovića, prof. Pažanin bio član.

Nekoliko dana prije obrane rada spomenuo sam to Branku Despotu koji mi je lakonski rekao: »ne bih Vam savjetovao da se o tome sporite na obrani s prof. Pažaninom«. Jasno, poslušah savjet¹ i na obrani sam, onako usput, rekao kako

1

Ne sporiti se na obrani, to je bio dobar savjet; istovremeno, to nije značilo da se o tom problemu ne bi moglo sporiti i raspravljati u principu, budući da sam imao u vidu jednu drugačiju sliku o poznom djelu E. Husserla, a o čemu sam bio u prilici posebno raspravljati

nekoliko tjedana ranije u Dubrovniku s prof. dr. Lotarom Elayom koji mi je tom prilikom skrenuo pažnju na dva mjesta iz Husserlovog spisa *Erfahrung und Urteil* za čije četvrto izdanje je on napisao i poseban pogovor.

su *Kartezijanske meditacije* jedan od najviših domena Husserlove fenomenologije, te se potom rasprava na tu temu nije ni otvarala.

Jasno mi je bilo da tu postoji bitna razlika: ja sam, pod utjecajem filozofije Eugena Finka, smatrao da kod Husserla postoji puni kontinuitet u mišljenju, da je on, »matematičar«, kartezijanac od početka do kraja, i da kod njega nema ni nekog radikalnog teorijskog prijeloma, ni radikalnog raskida s kartezijanstvom, ni sredinom dvadesetih godina kada je držao predavanja o prvoj filozofiji (1923./1924.), ni pred kraj života, u vrijeme rada na *Krizi europskih znanosti*,² te se nisam mogao složiti ni s naizgled pomirljivom stavom J. Wahla kako kod Husserla djeluju usporedo dvije tendencije: jedna u pravcu transcendentnog ega, druga u pravcu svijeta života.³

Smatrao sam da »novi put transcendentne redukcije«, koji Husserl spominje u *Krizi*, je samo nastavak starog puta koji je već bio razvijen u *Ideen I*, i da problematika *svijeta života* tu nije po prvi put tematizirana budući da se spominje već i u predavanjima *Erste Philosophie*, nastalim desetak godina ranije, jer bi svako drugo rješenje povlačilo za sobom znatne logičke nejasnoće.

Konačno, možda je *Krizu europskih znanosti* ostarjeli Husserl vidio kao i svoje glavno djelo (odista, često se događa da autori precjenjuju svoje posljednje djelo, odnosno ono na kojem upravo rade), ali ne treba smetnuti s uma da je nešto slično tome Husserl mislio i nekoliko godina ranije kad se spremao uz pomoć svog asistenta Eugena Finka preraditi *Kartezijanske meditacije* i proglasiti ih svojim glavnim djelom,⁴ pravim uvodom u fenomenologiju, a što samo po sebi ne bi bilo ništa novo, jer je Husserl takvu ideju imao i kada je riječ o spisu *Ideen* kome je sudbina bila, kao i svim ostalim spisima, da ostane nedovršen.

Ono što je tu svakako nesporno, to je činjenica da je Husserl uvijek bio i ostao »na početku«, da je bio, kako je on imao običaj reći, »početnik u filozofiji«, no ne početnik u smislu studija, već »početnik« koji se pita za *početak* u filozofiji.⁵ Po tom svom određenju fenomenologija pripada tradiciji koja započinje s Anaksagorom i Platonom, i kao filozofija uma traje preko Descartesa do naših dana. Za Husserla pitanje *počela*, pitanje samog načela filozofije, nikad nije bilo nešto što bi moglo biti dovedeno u pitanje, ili prevedeno u drugi plan, na neki »sporedni kolosjek« mišljenja; za njega je cijelo vrijeme bilo nesporno da filozofija počiva na načelu uma i on je bio svjestan toga da time na najviši način završava filozofiju subjektivnosti (koja u novo doba započinje upravo s Renéom Descartesom), i to time što metodu sumnju radikalizira na Descartesu nepoznat način.

Nastojavši fenomenologiju kao filozofiju osloboditi svakog relativizma, Husserl je jedini izlaz vidio u njenom utemeljenju kao stroge znanosti, pri čemu bi ovo *stroga* trebalo imati značenje *apriorna*. Ta *stroga znanost* je bila u tom trenutku znanost jednog novog stila, znanost shvaćena na jedan radikalniji, posve nov način, kao znanost samoosvještenja. Ako je ona kasnije i vodila novim putem, polazeći od samog življenja unutar svijeta života, ona nije promijenila i cilj ka kojem je bila usmjerena a koji je bio utemeljen u transcendentnom egu, čija je konstitucija osnovna tema *Kartezijanskih meditacija*. Stoga, nesporno je da Husserlu transcendentni ego osigurava posljednju osnovu transcendentne fenomenologije.

To je bilo programski naznačeno u njegovom spisu *Filozofija kao stroga znanost*, objavljenom u časopisu *Logos* 1911. godine (koji je W. Biemel označio kao stup fenomenologije), i tog svog čvrstog uvjerenja Husserl se nikad nije odrekao, niti ga je i jednog trenutka doveo u pitanje. Uostalom, točka kasnijeg razlaza između njega i njegovog učenika Eugena Finka bit će upravo u

tome što možda i sam Husserl nije bio dovoljno radikalno, što nikada svoju vlastitu poziciju nije doveo u pitanje, što nikada nije postavio pitanje jedne »fenomenologije same fenomenologije«,⁶ a o čemu njegov posljednji asistent i suradnik piše u *VI. Kartezijanskoj meditaciji*.

Razumije se, ja sam ovakav pristup fenomenologiji prihvatio kao nešto samo po sebi izvjesno i nedvosmisleno jer sam Husserlu i fenomenologiji prišao kroz proučavanje upravo *Kartezijanskih meditacija*. S profesorom Pažaninom to nije bio slučaj. On je nakon završenog studija filozofije u Zagrebu usavršavanje nastavio kod tada već slavnog njemačkog filozofa Joachima Rittera i to u vrijeme kada je ovaj sa svom radikalnošću tematizirao pitanje praktične filozofije. I konačno, a što je bilo i odlučujuće, Ante Pažanin je od Rittera otišao u Köln, gdje je, sudjelovao u seminaru kod Lothara Elaya o *Filozofiji kao strogoj znanosti*, i pritom bio pod odlučujućim utjecajem Ludwiga Landgrebea koji je šezdesetih godina analizirao problematiku historičnosti i svijeta života kod kasnoga Husserla, a što je ostavilo dubok trag na sve koji su se tog trenutka tu zatekli, kako na Pažanina, tako i na Paula Janssena.

Upravo tokom studija fenomenologije kod Landgrebea šezdesetih godina XX. stoljeća uvriježilo se uvjerenje kod njegovih slušaoca da je fenomenologija, nasuprot drugim filozofijama, izraz povratka na zaboravljeni svijet života, dakle na jedno prvobitno, predznanstveno iskustvo koje sama znanost navodno ne tematizira. Ovdje može biti na mjestu pitanje zašto se toj problematici Husserl okrenuo tek pred kraj života. Ima onih koji će reći kako ga je na to navelo distanciranje i ograđivanje od, u to vrijeme sve popularnije, Heidegge-

2

Jer, zašto bi šest godina nakon predavanja *Erste Philosophie* (gdje navodno dolazi do raskida s kartezijanstvom), Husserl pisao *Pariška predavanja* poznata kasnije kao *Kartezijanske meditacije* oslanjajući se na Renéa Descartesa? Samo zato što ga u Parizu inače ne bi razumjeli?

3

O tome sam potom posebno pisao u tekstu »Svet: osnovno pitanje filozofije«, u knjizi: Milan Uzelac, *Stvarnost umetničkog dela*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1991., str. 102–113. (posebno: str. 102–104).

4

Fink je u to vrijeme, tijekom 1931.–1932. godine, preradio i proširio prvih pet *Kartezijanskih meditacija* i napisao *VI. Kartezijansku meditaciju*, koja će mu kasnije, nakon II. svjetskog rata biti priznata kao habilitacijska disertacija. Same *Meditacije* u prvoj verziji imale su čudnu sudbinu: na njemačkom su objavljene po prvi put tek 1950. godine kao prvi tom Husserlovih sabranih djela, dok je do tog vremena postojao objavljen samo francuski prijevod koji je načinio tada Emmanuel Levinas, prijevod kojim Husserl nije bio u potpunosti zadovoljan.

5

Sa zašto pitamo za osnovu, za razlog koji prisiljava filozofa koji započinje (*anfangender Philosoph*) da napusti prirodni stav i započne redukciju (vidjeti: Eugen Fink, *VI. Cartesia-*

nische Meditation. Die Idee einer transzendentalen Methodenlehre, Bd. I, Kluwer, Dordrecht–Boston–London 1988., str. 29).

6

Fink je već ranih tridesetih godina uočio kako fenomenološka redukcija omogućuje prevladavanje naivnosti svijeta, ali nas vodi u jednu novu, transcendentálnu naivnost, pa se tu postavlja pitanje ispravnosti same reduktivne metode: ako se redukcijom jedne naivnosti dopijeva u drugu, nije li tada potrebna još jedna redukcija i tako u beskonačnost. Na taj način problematizira se sam temelj i dovodi u pitanje čitava do tada izvedena zgrada fenomenologije, pa je po Finkovom mišljenju potrebno promisliti cjelokupnu sistematiku fenomenološkog postavljanja pitanja i tako podvrći analizi dignitet i stil transcendentalne spoznaje i same transcendentalne »znanosti«, a to je onda predmet jednog transcendentalnog učenja metode koje ne želi ništa drugo za svoj predmet no jednu fenomenologiju fenomenologije. To je i osnovni motiv Finkove *VI. Kartezijanske meditacije* (1932.). Na tragu tog uvida Fink će 1938. godine i reći kako Husserl »usprkos svog filozofskog radikalizma refleksije nikada svoju volju za mišljenjem nije dovodio u pitanje« (Eugen Fink, »Edmund Husserl † (1859–1938)«, u: Eugen Fink, *Nähe und Distanz. Phänomenologische Vorträge und Aufsätze*, hrsg. Franz-Anton Schwarz, K. Alber, Freiburg–München 1976., str. 95).

rove filozofije; postoji više podataka o Husserlovom nezadovoljstvu Heideggerom (premda je još samo nekoliko godina ranije izjavljivao: »fenomenologija, to smo ja i Heidegger«). Ja pak mislim da će razlog prije biti u tome što problematika svijeta života i ne izbija u prvi plan dok se svijet filozofije vidi iz matematike, a Husserl je ipak, i prije svega, od samog početka (i do kraja života) bio matematičar. Zato je za njega načelo filozofije moglo biti samo načelo egzaktnog uma, i upravo zato je Husserlu kartezijanska tradicija bila i duhovno najbližija, bila mu je misaono najprihvatljivija tradicija, tradicija u kojoj se on duhovno najslobodnije kretao.

U prilog mom shvaćanju svakako bi se mogao navesti i stav H.-G. Gadamera iz tog vremena (1963.), a koji jasno kaže: »Ja ni u Husserlovom izlaganju problematike svijeta života, niti u intersubjektivnosti, ne vidim razlog zbog kog bi Husserl razmišljao o reviziji svog transcendentalno-kartezijanskog polazišta.«⁷ Međutim, Ante Pažanin i Paul Janssen slijedili su svog mentora Ludwiga Landgrebea i njegovu interpretaciju kasnog Husserlovog djela u kontekstu predavanja o prvoj filozofiji (1923./1924.), interpretaciju izloženu u spisu »Husserls Abschied vom Cartesianismus«.⁸

1. Okretanje svijetu života i povijesnosti

U vrijeme kada je Ante Pažanin studije nastavio kod Landgrebea, ovaj se posebno bavio kasnim Husserlovim spisom *Krisis*, tumačeći pitanje o krizi europskih znanosti kao pitanje o krizi modernog tehničkog svijeta, pri čemu tu nije bila riječ samo o teorijskoj, temeljnoj krizi znanosti, već o krizi modernog života uopće;⁹ odatle je samo jedan korak vodio do tematiziranja *svijeta života* (*Lebenswelt*) koji je navodno bio dan uvijek prije svake znanosti, te je stoga tlo svake praktične djelatnosti i uvjet svih svrha koje postavlja prirodni život. Drugim riječima, Landgrebe svijet života vidi kao svijet tradicionalno shvaćene *doxe* svjestan toga da nužnost povratka tradicionalnom svijetu mnijenja Husserl opravdava pozivanjem na odnos fenomenologije i tradicionalne metafizike u kojoj se i tematizira razlika između *doxa* i *episteme*.

Landgrebe je vrlo dobro znao da problem *Lebenswelta* nije nova tema Husserlove kasne filozofije, a što već posredno potvrđuje da tu nije riječ o nečem novom kod kasnog Husserla, već da je *svijet života* samo pojmovni korelat *prirodnog stava* o kojem se govori još u *Idejama I* iz 1913. godine. Tako se fenomenologija pokazuje kao temeljna znanost o svijetu života koja ima zadatak istražiti učinke konstituiranja svijeta od strane transcendentalnog subjekta u njegovoj »dubokoj dimenziji«.¹⁰ U isto vrijeme Landgrebe konstatira kako se problematika *Lebenswelta* kod Husserla po prvi put javlja u njegovim predavanjima pod naslovom *Erste Philosophie* (1923.) gdje se, navodno, po prvi put struktura svijesti svijeta razvija kao sveobuhvatni horizont svijesti.

Tematizirajući horizont svijeta Husserl u svom kasnom djelu dopijeva do fenomenološkog pojma povijesti pri čemu mu se »horizont svijeta života pokazuje kao horizont svijeta povijesti« budući da svijest horizonta, shvaćena iz aspekta svijeta života, već u sebi pretpostavlja horizont povijesti svijeta.¹¹ To vodi dvojakom razumijevanju svijeta života: jednom kao povijesnog svijeta u njegovoj povijesnosti, a drugi put kao svijeta neposrednog iskustva u kojem su ljudi čulno opažajni subjekti koje odlikuje opažajnost s prostorno-vremenskom strukturom. Sve to vodi tome da se svijet života razumije kao konkretni povijesni svijet s njegovom tradicijom i predstavama prirode u njihovim mijenama. To pak ne znači ništa drugo do da svijet života ostaje svijet neposrednog čulnog iskustva čiji korelat je prostorno-tjelesna priroda.

Ovo naglašavanje problematike svijeta života i značaja fenomena povijesnosti, o čemu čitamo u Landgrebeovom spisu objavljenom 1968. godine, bilo je u uskom krugu njegovih suradnika i učenika izvjesno već desetljeće ranije, u vrijeme kad je Ante Pažanin pisao svoj doktorski rad u Kölnu.¹² U to vrijeme Landgrebe nekim osnovnim idejama iz Husserlovog kasnog spisa *Kriza europskih znanosti*, nalazi porijeklo u već spominjanim Husserlovim predavanjima o prvoj filozofiji iz 1923./1924., (a koja su potom po prvi put objavljena kao VII i VIII tom *Husserlianae* 1959. godine), i to je bilo tema njegovog obimnog rada »Husserls Abschied vom Cartesianismus«.

Kad spomenuti tekst Landgrebea čitamo danas, nakon skoro četiri desetljeća, teško je razumjeti čime je u vrijeme svog pojavljivanja taj spis izazvao toliku rezonantnost. Jasna je bila namjera Landgrebea: stavljanjem naglaska na Husserlova predavanja o prvoj filozofiji, on je zastupao tezu da se Husserlova misao kreće od *Ideen I*, upravo preko spomenutih predavanja, do *Krize europskih znanosti*, te da se tu, tematiziranjem svijeta života, radi zapravo o »otklo-nu u odnosu na kartezijanstvo«, da analiza socijalnog i historijskog svijeta na tom putu vodi formiranju jedne fenomenološke antropologije.

Desetak godina kasnije Hans-Georg Gadamer je pisao da tako nešto nije neopravdano, budući da je i sam Husserl doduše govorio o potrebi izgradnje jedne »ontologije svijeta života«, no da je to ipak zadatak sekundarnog karaktera u odnosu na glavni Husserlov put transcendentne redukcije koji mora imati prednost.¹³ Na istom mjestu Gadamer s pravom ukazuje i na to da »tema Husserlove fenomenologije nije samo povratak na ono *iza* naučnog iskustva, dakle na jednostavne fenomenološke datosti (kao što je 'opažanje' [čemu Landgrebe posvećuje znatan dio svog rada, op. M. U.]) i legitimisanje njihovog zahteva za važenje, već je za njega osnovno i to da sam 'svet života' proglasi važećom svoju sopstvenu legitimnost«.¹⁴

Nesporno je da se razlikuju osnovni motivi Husserla i Descartesa, da Husserlovo kartezijanstvo nije ono Descartesovo; no ono što njega približava Descartesu i njegovoj metodičkoj sumnji jest »radikalnost i univerzalnost suspenzije svakog važenja svijeta« pa u tom smislu i svijeta života. Zato sam ja svojevremeno smatrao da Husserlov put treba pratiti od *Ideen I* ka *Kartezijanskim meditacijama*, a da je *Kriza* sve to, isto, ali izloženo drugim sredstvima. Činjenica je da utjecaj Landgrebea šezdesetih godina nije bio zanemarujući budući da se smatralo da, kao i Eugen Fink, na legitiman način zastupa Husserlovu osnovnu poziciju. Isto tako, ako Landgrebeova djela stilom ne plijene kao što je to slučaj s djelima Finka, on je oko sebe u to doba u Kölnu imao znatan broj učenika čiji utjecaj do naših dana nije zanemariv (a jedan

7

Hans-Georg Gadamer, »Fenomenološki pokret«, u: Hans-Georg Gadamer, *Fenomenološki pokret*, ΠΙΛΑΤΩ, Beograd 2005., str. 54.

8

Ludwig Landgrebe, »Husserls Abschied vom Cartesianismus«, *Philosophische Rundschau* 9 (1961), str. 133–177.

9

Ludwig Landgrebe, *Phänomenologie und Geschichte*, Gerd Mohr, Gütersloh 1968., str. 150.

10

Ibid., str. 156.

11

Ibid., str. 158.

12

Nezahvalno je spajati događaje iz određenog vremena s datumima objavljivanja pojedinih spisa. Posebno, kada je o fenomenolozima riječ, a koji su u nizu slučajeva rezultate svojih istraživanja, ili nove uvide objavljivali više godina nakon što su do njih došli.

13

Hans-Georg Gadamer, »Nauka sveta života (1972.)«, u: H.-G. Gadamer, *Fenomenološki pokret*, str. 79.

14

Ibid.

od njih, vidjeli smo, bio je i Ante Pažanin). Landgrebeova pozicija dolazi od izraza posebno u Pažaninovom doktorskom radu koji za temu ima mogućnost izgradnje filozofije kao stroge znanosti, i koji tu problematiku obrađuje sa stanovišta Husserlove kasne filozofije, na što je, samo po sebi razumljivo, presudno utjecao upravo Ludwig Landgrebe.

Već sâm naslov petog odjeljka Pažaninove disertacije – »Od transcendentne subjektivnosti k povijesnosti« – to više no jasno potvrđuje;¹⁵ on se tu direktno poziva na Landgrebeovo ukazivanje na značaj Husserlovih predavanja o prvoj filozofiji i na Husserlovo udaljšavanje od kartezijanizma, te, nakon što je istakao kako Husserl nije uspio »ispuniti i dovršiti« nastojanje cjelokupne novovjekovne filozofije subjektivnosti od Descartesa naovamo, da počne »bez pretpostavki«, on piše:

»Značenje tih predavanja sastoji se u tome 'što se u njima, tako reći pred očima čitaoca odvija brodom transcendentne subjektivnosti kao bespovijesnog apriorizma i dovršenosti novovjekovnog racionalizma'. Promatran u svjetlu tih predavanja postaje također lakše razumljiv i razlog 'zbog kojega se Husserl kasnije u djelu *Kriza* osjeća prinuđen da udari jednim novim putem',¹⁶ putem povijesnosti – naime zbog toga jer se i transcendentno-fenomenološki put, kojim je Husserl išao nakon *Ideja*, sa svim svojim pokušajima da filozofiju utemelji pomoću po sebi evidentnih i apodiktičkih stavova i teorija, pokazao nedovoljnim.«¹⁷

Na taj način Pažanin nedvosmisleno prihvaća stav o Husserlovom napuštanju kartezijanstva kroz njegovo prevladavanje, mada naglašava da »Husserl nikada nije napustio ideju o filozofiji kao znanosti – pa ni u *Krizi evropskih znanosti*...«, kada sa znanstvene »izvjesnosti svijeta« prelazi na njegovu povijesnu izvjesnost u smislu »svijeta života«.

Po mišljenju Pažanina, Husserl nikada nije zastupao filozofiju koja bi bila oslobođena znanstvenosti uopće, nego samo određene, objektivističke znanstvenosti;¹⁸ on stoga naglašava da kasni Husserl smatra kako »filozofija i znanost, da bi bile istinite zahtijevaju ne samo 'stavove po sebi', nego također i 'svijet života' ili 'povijest'«¹⁹ i naglašava da Husserl, odgovarajući na pitanje kako je filozofiji i znanosti potrebna povijest, nastoji etablirati »novu znanstvenost«. A upravo u tome i leži problem: sa zahtjevom za *novu* znanstvenost ranija ideja *znanstvenosti* stavlja se van snage i tu ne pomaže pozivanje na to kako »svaki svoj novi korak smatrao apsolutno novim početkom«.²⁰ Ovdje se definitivno zastupa teza o radikalnom prekidu u tzv. kontinuiranom mišljenju Husserla i zastupa mišljenje da je kasni Husserlov spis izraz njegovog radikalnog napuštanja cjelokupnog prethodnog puta. Ono što pritom ostaje nejasno, kao što sam već naglasio, jest: zašto je Husserl uopće u tom slučaju pisao *Kartezijanske meditacije* i zašto se do 1932. godine zanosio time da to djelo u Finkovoj obradi bude i njegovo glavno djelo?

Pravde radi, Husserlova rečenica s početka XXVIII. priloga za spis *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, o tome kako je »filozofija kao znanost, kao stroga, apodiktički stroga znanost – odsanjani san«,²¹ ne treba biti tumačena u smislu Husserlovog napuštanja prethodne pozicije, već kao konstatiranje o tome da se njegov san realno nije ostvario, budući da su njegovi učenici početkom tridesetih godina XX. stoljeća, već uvelike krenuli svako svojim putem, u čemu je nedvosmisleno prednjačio Martin Heidegger sa svojom popularnom tezom o kraju metafizike.

Pažanin želi pokazati da se Husserl već sa svojim predavanjima o prvoj filozofiji (ne slučajno koristeći drugi stari naziv za metafiziku) želi oprostiti od metafizike, da ta predavanja jesu »*kraj* metafizike u tom smislu što daljnje hodaње stazama njenog mišljenja i njene pojmovnosti, iz kojih ono traži da izvuče krajnje mogućnosti, nije nakon njega više moguće«. ²² I ovdje, razumi-

je se ostaje otvoreno pitanje: o kakvoj je metafizici tu zapravo riječ, kakvu to metafiziku Husserl ima u vidu, jer sva njegova filozofija ne izlazi van metafizičke tradicije, a upravo zahvaljujući tome ona zapravo i ostaje filozofija, i više od toga: vodeća filozofija i našeg vremena koje se tijekom druge polovice XX. stoljeća odricalo od metafizike kad god bi mu se za to pružila prilika.²³

Kad je o Pažaninu riječ, dužni smo konstatirati da on već šezdesetih godina nastoji problem povijesnosti razmatrati ne iz horizonta intencionalnosti svijeta (što je karakteriziralo ranija istraživanja Husserla), već iz svjetovnosti svijeta. U to vrijeme u prvi plan dopijeva pitanje svjetovnosti svijeta u fenomenološkoj filozofiji (kako je to vidio Eugen Fink), a koje će mnogi (pod utjecajem Ludwiga Landgrebea) preformulirati u pitanje svjetovnosti svijeta života i *svijet života* izvesti u prvi plan²⁴ vidjevši ga kao fundament znanosti koji obuhvaća kako znanstvenu refleksiju, tako i opažajnost (čulnost). Ako je pak za Husserla povijesnost samo novi izraz za znanstvenost,²⁵ onda se povijest javlja kao »vrijeme života« u transcendentnom smislu, dok je povijesnost refleksija o njenom vremenovanju, tj. »reaktiviranje početka«. Vidjet ćemo da je odavde samo jedan korak preostao do filozofskog tematiziranja pojma političkog.

U spisu *Istina i svijet života u fenomenologiji kasnoga Husserla*²⁶ koji u vrijeme njegovog objavljivanja spada u najviše domete ne samo Pažaninove filo-

15

Ante Pažanin, *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla*, Naprijed, Zagreb 1968., str. 224.

16

L. Landgrebe, »Husserls Abschied vom Cartesianismus«, str. 135–136.

17

A. Pažanin, *Znanstvenost i povijesnost u filozofiji Edmunda Husserla*, str. 224–225.

18

Ibid., str. 242.

19

Ibid., str. 243.

20

Ibid.

21

Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Philosophie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, 2. Auflage, M. Nijhoff, Den Haag 1962., str. 508.

22

Ibid., str. 225.

23

Dva desetljeća kasnije, predgovor za knjigu Joachima Rittera *Metafizika i politika* Ante Pažanin započinje sljedećim riječima: »U isto vrijeme kada su metafizika i politika proglašavane zastarjelima i mrtvima, tj. neprikladnima i nesposobnima za teoretsku filozofsku misao, Joachim Ritter piše studije o najvećim misliocima i metafizike i politike – o Aristotelu i Hegelu. Te će studije umnogome pripremiti i suoblikovati i rehabilitaciju praktične

filozofije u protekla tri desetljeća i sadašnju 'obnovu' metafizike u evropskoj filozofiji.« (Ante Pažanin, »Duhovne znanosti i praktična filozofija u djelu Joachima Rittera«, u: Joachim Ritter, *Metafizika i politika. Studije o Aristotelu i Hegelu*, preveli Ante Pažanin i Pavo Barišić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 1987., str. 1).

24

O ovome sam Pažanin piše dvadesetak godina kasnije: »kasni Husserl čini izraz 'svijet života' središnjim pojmom svoje fenomenologije u jasnoj namjeri da se svijetu života dade drukčiji smisao i sadržaj nego što ih pružaju moderno tehničirano društvo i znanstveno instrumentalizirani um.« (Ante Pažanin, »Transcendentna fenomenologija i fenomenološka psihologija kao filozofija transcendentale subjektivnosti i 'svijeta života'«, u: Ante Pažanin, *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Filozofska istraživanja, Zagreb 2001., str. 425.

25

Ibid., str. 276–277.

26

Ante Pažanin, »Istina i svijet života u fenomenologiji kasnoga Husserla«, u: Ante Pažanin, *Metafizika i praktična filozofija*, Školska knjiga, Zagreb 1988. Tekst je prvobitno objavljen u proširenom obliku 1974. (*Delo*, XX, 11, Beograd, str. 1283–1309), a njegov osnovni dio čini predavanje održano na IV. internacionalnom kolokviju za fenomenologiju 1969. u Schwäbisch-Hallu i na njemačkom jeziku objavljeno u knjizi *Wahrheit und Verifikation*, »Phenomenologica« No. 61, M. Nijhoff, Den Haag 1974.

zofije već i cjelokupne filozofije tadašnje Jugoslavije, čitamo kako je Husserl »‘cjelokupnu praksu ljudskog opstanka’ dakle i političku praksu kao praksu u užem, svojevrsnom smislu riječi stavio u centar filozofskih razmatranja«;²⁷ tu Pažanin dalekosežno određuje svoje dalje filozofsko kretanje. Naglašavajući kako bi posebno »trebalo istražiti da li fenomenološka metoda načelno omogućuje ili ne onaj ‘treći oblik univerzalnog stava’«, i čini li ona očitom »sintezu obostranih interesa koja se vrši u prijelazu iz teorijskog u praktični stav«, a da je ta sinteza posredovanje, dijalektika koju fenomenološka metoda »ne uspijeva ni ustanoviti a kamo li je razviti«, Pažanin više no jasno ističe deficijentnost fenomenologije i fenomenološke metode što će biti razlog da se okrene Hegelovoj dijalektici a potom i Marxu.

Svoj prošireni rad, a koji je pred nama, Pažanin je završio pozivanjem na pripćenje Eugena Finka »Bewusstseinsanalytik und Weltproblem« pročitano na kolokviju pod naslovom *Phänomenologie – lebendig oder tot?*, a povodom pedesetogodišnjice Husserlove smrti, da je »neka filozofija ‘živa’ ako izaziva, a ‘mrtva’ ako više ne budi pitanja i za sve nudi jedno rešenje«.²⁸ Ovdje je Pažanin propustio navesti i sljedeću Finkovu rečenicu: »Für uns sind die offenen Fragen in Husserls Phänomenologie Hinweisungen auf das Weltproblem.« (Za nas su otvorena pitanja Husserlove fenomenologije ukazivanja na problem svijeta).²⁹ Razumije se, to nije slučajno, ali je konsekvntno razumljivo: Pažanin nije studirao kod Finka, čijim je mišljenjem u to vrijeme dominirala problematika svijeta i koji je bio u znatnoj mjeri rezerviran spram problematike »predznanstvenog svijeta života«,³⁰ već kod Landgrebea (koji ga je uputio ka tematiziranju problematike svijeta života i povijesnosti).³¹ Sasvim je stoga logično što se Ante Pažanin u to vrijeme, ranih sedamdesetih godina, okreće filozofskom tematiziranju politike i političkom životu, obraća se Aristotelu koji je najdublje promislio tu problematiku, a za to nalazi podršku kod svog prvog njemačkog učitelja od koga je otišao Landgrebeu – kod Joachima Rittera.

2. Filozofija političke filozofije

O svom studiranju kod Rittera i njegovom značaju za obnovu Aristotelove praktične filozofije u kontekstu Hegelove filozofije historije, tj. o njegovom značaju za rehabilitaciju praktične filozofije u XX. stoljeću, Ante Pažanin piše u predgovoru prijevoda knjige Joachima Rittera *Metafizika i politika*, potom posebno objavljenom i u knjizi *Metafizika i praktična filozofija*.³² Teško da će kome promaknuti podudarnost ova dva naslova, ali i razlika među njima u kojoj se ogleda još jednom nastojanje za samosvojnošću u filozofiji, nastojanje da se izgradi vlastita pozicija i naspram svog prvog njemačkog učitelja, a kome se ovdje obraćam kasnije, jer smatram da je politička dimenzija s kojom je prvo bio Pažanin upoznat, kod njega tek u drugom koraku došla u prvi plan.³³

Ovom stavu ide u prilog i sam uvid u naslove Pažaninovih triju knjiga u kontekstu Ritterove (*Metafizika i politika*) a koji su: *Filozofija i politika* (1973.), *Moderna filozofija i politika* (1986.) i *Metafizika i praktična filozofija* (1988.). Ono što je podudarno s Ritterom prije svega je odnos prema Aristotelu i njegov epohalni značaj za utemeljenje političke filozofije, razlikovanje užeg i šireg značenja pojma *politika*, uspostavljanje identiteta između etike i politike. Ono što pritom bitno odlikuje filozofsku misao Ante Pažanina i što je njena najveća vrlina svakako je činjenica da on sve vrijeme politiku misli iz filozofije,³⁴ nalazeći čvrsto uporište u filozofijama Aristotela i Hegela, koje su usprkos svim razlikama u ključnim stavovima krajnje bliske. To ustraja-

vanje na filozofskom mišljenju politike omogućuje Pažaninu da ni u jednom trenu na teorijskom planu ne isklizne u prizemni govor o politici i u jeftino politikanstvo,³⁵ niti da poželi postati političar, budući da svoju najvišu obavezu vidi u tome da bude *filozof politike*,³⁶ a što se nedvosmisleno potvrđuje u njegovoj knjizi *Etika i politika* (2001.).

Obrativši se političkoj filozofiji, Pažanin raspravlja niz aktualnih tema: mogućnost političkog djelovanja u suvremenom svijetu, a na tragu Platonovog i Aristotelovog političkog učenja, pitanje pravednosti u suvremenom građanskom društvu, domet ontološke etike i značaj ekološke etike... Već po naslovima vidna je širina tema kojima se Pažanin obraća u svom dijalogu s predstavnicima suvremene filozofije koje obilno citira. U isto vrijeme mora

27

Ibid., str. 139.

28

Ibid., str. 141.

29

Eugen Fink, »Bewusstseinsanalytik und Weltproblem«, u: Eugen Fink, *Nähe und Distanz*, hrsg. von Franz-Anton Schwarz, K. Alber, Freiburg–München 1976., str. 297.

30

Fink je smatrao da je pojam »predznanstvenog svijeta života« opterećen znatnom nejasnoćom, jer znanosti svojim tvorevinama prekrivaju predznanstveni svijet života čovjeka. To znači da je naša predznanstvenost određena znanošću u koju mi ne stupamo izvana jer smo uvijek na određen način u nju već postavljeni (Eugen Fink, *Sein, Wahrheit, Welt*, M. Nijhoff, Den Haag 1958., str. 4). Finkova rezerviranost prema čitavoj problematici *svijeta života* nije samo posljedica Heideggerovog utjecaja – da se, naime, redukcijom čovjeka na intencionalnu svijest ovaj ne vidi kao konačni, konkretni opstanak (Dasein), već je bitno methodske prirode. Ako je sam svijet života konstituiran (Pažanin bi rekao prethodno strukturiran), te se do njega dopire kroz znanosti, što uopće možemo o njemu znati kao temelju prirodnog stava? Nadalje, nejasan je obim onog što treba biti pretpostavljeno u pretpostavljenom znanstvenom stavu. (O tome opširnije vidjeti u: Milan Uzelac, »Svet života kao temelj moderne umetnosti«, u: Milan Uzelac, *Stvarnost umetničkog dela*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1991., str. 127–140; isti tekst potom se nalazi i u knjizi: Milan Uzelac, *Fenomenologija umetnosti*, 2008., <http://www.uzelac.eu/2KnjigeStudija/10FenomenologijaUmetnosti.pdf>, str. 354–369).

31

Pogrešno bi bilo reći, i čak krajnje nepravedno, da Pažanin nema u vidu problematiku svijeta kakva se nalazi kod Husserla. Dovoljno je obratiti pažnju na njegov rad *Povijesni svijet života i praktična filozofija* gdje on na tragu Landgrebea veoma temeljno referira o problematici svijeta, no sva njegova pažnja

usmjerena je ne pitanju svijeta kao svijeta, već svijetu kao svijetu života (Ante Pažanin, *Moderna filozofija i politika*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 1986., str. 156–160). Sam rad je prvobitno objavljen, s posvetom Ludwigu Landgrebeu, u zborniku *Bitak i povijesnost*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 1982., str. 57–74.

32

Joachim Ritter, *Metafizika i praktična filozofija*, Školska knjiga, Zagreb 1988., str. 142–180.

33

Da je ovaj moj put u ovom kratkom izlaganju ispravan, potvrdu nalazim i u uvidanju O. Marquarda o tome kako »Ritterovi učenici u svojim sadržajnim tezama nisu konvergirali u studiju i u godinama naukovanja nego tek decenije kasnije: kada su sa svoje strane raspolagali iskustvima, koja su im sada Ritterove vlastite filozofske odgovore učinili plauzibilnima; u Ritterovoj školi postoji – to zapažam danas – konvergencija škole kao dugoročno kasno djelovanje.« (A. Pažanin, »Duhovne znanosti i praktična filozofija u djelu Joachima Rittera«, str. 4).

34

Mišljenje politike moguće je samo iz filozofije, a ne iz posebnih znanosti ili politologije. O tome Pažanin piše da se »temeljno znanje o politici i praktičnoj filozofiji ne može prepuštiti politologiji kao posebnoj političkoj znanosti« (Ante Pažanin, *Fenomenologija političkog svijeta*, Politička kultura, Zagreb 2007., str. 25–26).

35

A što je to bila odlika tzv. beogradskih *praxis*-filozofa koji ni s filozofijom nisu stajali baš najbolje, te mi, ne bez razloga, prof. dr. Danilo Pejović prilikom prvog susreta, na moj odgovor da sam studirao filozofiju u Beogradu, reče (pred Dankom Grlićem kod koga sam u Beogradu i diplomirao) da sam filozofiju studirao na pogrešnom mjestu.

36

A. Pažanin, *Etika i politika*, str. 11.

se istaći da se on sve vrijeme poziva na neke od rezultata fenomenološke filozofije, posebno kada je riječ o posljednjim Husserlovim spisima, često samo načelno, pretpostavljajući svoje ranije iskaze na tu temu.

Pažaninovu trajnu bliskost Aristotelu i Aristotelovom učenju politike treba razumjeti u kontekstu ne-metafizičnosti Stagiraninove teorije politike; ta ne-metafizičnost politike potpuno je kompatibilna s antimetafizičkom interpretacijom *Prve filozofije* kakvu sprovodi Landgrebe; uvjerenje da je Husserl nakon predavanja o prvoj filozofiji došao do zaključka da se dospjelo s one strane metafizike (što nije bilo strano ni Husserlovom učeniku Heideggeru), da se na tlu svijeta života, bez metafizike može graditi jedna nova filozofija, logično se moglo osloniti na Aristotelovu praktičnu filozofiju koja je ne-metafizička. Možda se samo izgubilo iz vida da je sva filozofija, ukoliko je filozofija i dalje metafizika.³⁷

Tako se dogodilo da je napuštajući stanovište statične fenomenologije i prihvaćajući za nedvosmisleno validne stavove genetičke fenomenologije, Pažanin dospio na tlo praktične filozofije koja je svoj temelj mogla naći u *Lebensweltu*. Ali, istovremeno, imajući prethodno bogato fenomenološko iskustvo, on se »parmenidovski« našao na raskrižju dva puta: jedan od njih vodio je u daljnja specijalistička istraživanja već odavno rehabilitirane političke filozofije, a drugi nazad u središte fenomenologije gdje bi se mogla na osnovu ovog posljednjeg iskustva otvoriti i treća mogućnost – utemeljenje i daljnja izgradnja jedne *praktične fenomenologije*.

Imam utisak da se Pažanin i dalje nalazi na raskrižju: htio bi istovremeno ići i jednim i drugim putem; ali, to mu ne dozvoljava logika filozofije koju je cijelog svog vijeka zastupao.

3. Post scriptum

Dugo sam bio u uvjerenju da transcendentna fenomenologija u transcendentnom egu osigurava svemu, pa i novootkrivenom »svijetu života«, *posljednje tlo*. Zato me je uvijek kod Husserla u prvom redu interesirala problematika *konstitucije* koja je od ega kao posljednjeg tla vodila svijetu na način kako ga je tematizirao Eugen Fink. Smatrao sam da je Fink već 1932. preradom Husserlovih *Kartezijanskih meditacija* (koja je do kraja osamdesetih godina fenomenolozima bila nedostupna) dospio s druge strane fenomenologije ostajući pritom i dalje fenomenolog *par excellence*.

Dovodeći u prvi plan mišljenja problematiku svijeta i izgrađujući jednu originalnu i svojevrsnu filozofsku antropologiju učenjem o temeljnim fenomenima, te konačno originalnom interpretacijom najznačajnijih mislilaca i prvenstveno predsokratovaca, Fink se udaljio i od Landgrebea s kojim je kao učenik Husserla imao u početku mnogo zajedničkog, i njemu je problematika posljednjeg Husserlovog nedovršenog spisa ostala u drugom planu. Fenomenolozi, kako je to u više navrata naglašavano, već pred kraj života rodonačelnika fenomenologije krenuli su svako svojim putem; Husserl je samo mogao ostati time duboko razočaran, o čemu nalazimo i svjedočenje u jednom pismu upućenom A. Pfänderu.³⁸ Sama fenomenologija zrakasto se širila u svim pravcima a sam Fink je u toj situaciji ostao usamljen; i mnogi, poznavajući ga i osobno, no pritom u većini slučajeva ne čitajući ono što je on pisao i ne slušajući pažljivo izlaganja koja je na rijetkim ali reprezentativnim fenomenološkim skupovima držao, vidjeli su ga samo kao blijedu ličnost u sjeni velikana kakvi su bili Husserl i Heidegger.³⁹

Možda uvelike i griješim, ali živim u uvjerenju da je razvijanje linije tumačenja Husserlove fenomenologije na tragu njegovih posljednjih spisa i problematike svijeta života došlo do svoga kraja, i to ne zbog svoje antikvarnosti, već zbog iscrpljenosti mogućnosti koje je takva filozofija otvarala. U trenutku kad pomalo posustaju i nastojanja dalje »rehabilitacije« praktične filozofije a njihni akteri o kojima piše Ante Pažanin počinju trčati za svojim repom, neophodno je načiniti korak nazad da bi se moglo ići dalje naprijed. Fenomenologija može biti aktualna i plodotvorna za daljnji misaoni rad samo u slučaju ako se polazi od nje kao cjeline, a ne od jedne epizode koja (pokazat će se možda jasnije u budućem vremenu) ne mora biti i izraz cjeline.⁴⁰

Drugim riječima: spor oko toga ogleđa li se Husserlova definitivna pozicija u razvijanju *transcendentne egologije* ili filozofije svijeta života čini mi se sve više sporednim u odnosu na pitanje u kojoj mjeri fenomenologija ostaje filozofija i današnjeg dana. Stoga naslov koji sam ovdje predložio ima više retorički no materijalni, činjenični i presudni karakter.

Ono što je po mom mišljenju ipak najvažnije je nespornost aktualnosti fenomenološke filozofije. Hans-Georg Gadamer na to ukazuje u jednom svom radu iz 1974. godine i ističe: »Kad se mi danas još uvek tako revnosno bavimo Husserlovom fenomenologijom, onda je posredi zapravo svojevrсна igra između istorijske distance i nove aktuelnosti te filozofije.«⁴¹ I odista: s jedne strane, historijska distanca sve je veća, uvećava se broj generacija fenomenologa, uz nesmanjeni interes za Husserlovo djelo, a s druge strane, ta aktualnost je u znatnoj mjeri potaknuta već duže vrijeme neaktualnošću najraznovrsnijih tendencija u filozofiji naših dana.

Ono čime će fenomenologija i dalje filozofe trajno plijeniti – a što je minimum oko čega se svi, siguran sam, i danas možemo složiti, nezavisno od toga

37

Stoga bi Husserlovo udaljavanje od kartezijanskog puta moglo biti tumačeno kao napuštanje metafizike, ali, tek uvjetno: kao napuštanje jedne vrste metafizike; Husserlovo ustrajavanje na *Lebensweltu* kao temelju nije ništa drugo do jedno metafizičko ustrajavanje. Zato smatram da je fenomenologija nastavak tradicionalne metafizike, samo drugim sredstvima (opširnije u mojoj knjizi: Milan Uzelac, *Fenomenologija*, Veris, Novi Sad 2009., <http://www.uzelac.eu/2KnjigeStudija/11Fenomenologija.pdf>).

38

Riječ je o pismu Husserlovom upućenom A. Pfänderu 6. siječnja 1931. u kojem piše o razočaranosti svojim učenicima, posebno o Heideggeru »u kojeg je velike nade polagao«, »čiji je uspjeh u Marburgu vidio kao svoj«, koji mu je tokom ljetnih praznika, dolazeći iz Marburga u Freiburg, obećavao suradnju, a koji je dobivši mjesto u Freiburgu koristio ovo da javno ili prikriveno diskreditira Husserlov rad. (opširnije: *Pfänder-Studien*, hrs. H. Spiegelberg, E. Avé Lallemand, »Phänomenologica«, No. 84, M. Nijhoff, Den Haag 1982., str. 345–349).

39

Iz sjene, razumije se, mora se kad-tad izaći; u slučaju Finka to se dogodilo tek nakon njegove

smrti, u slučaju Ante Pažanina to se zbilom mnogo ranije, jer su sjene u ta dva slučaja ipak bile nejednake. U isto vrijeme ni velikanima vrijeme ne ide uvijek na ruku; u ovom slučaju, prednost je na strani Eugena Finka.

40

Poznato je da je Husserl u više navrata imao namjeru da jedno od svojih djela proglasi glavnim, pravim uvodom u fenomenologiju; nije uspio nijedan put jer nije uspio dovršiti i izložiti u koherentnom obliku ni *Ideje*, ni *Kartezijanske meditacije*, ni *Krizu*. Po tome je on sličan Marxu, koga Pažanin često citira. Riječ je o djelima koja u sebi sadrže razvoj ali ne i mogućnost završetka; i kao što Marx ne bi mogao završiti *Kapital* da je poživio još sto godina, tako to nije mogao ni Husserl jer ima se opirala »sama stvar« koju su htjeli zahvatiti u njenom totalitetu, a to je moguće samo u jednom metafizičkom sistemu kakav oni nisu mogli izvesti jer je po svojoj prirodi neizvediv.

41

Hans-Georg Gadamer, »O aktuelnosti Husserlove fenomenologije«, u: H.-G. Gadamer, *Fenomenološki pokret*, str. 98.

vidimo li u Husserlovoj fenomenologiji posljednji temelj u svijetu života, ili u transcendentalnom ego – to je nov poziv povratku samim stvarima i stvari filozofije; što se samog Husserla i njegovog djela tiče, podsjetio bih na riječi koje je srpnja 1938. godine zapisao posljednji njegov asistent: »Seine Arbeit ist getan, sein Werk ist, auch wenn nicht für unsere Zeit, so doch für jene kommenden Zeit, wo die Leidenschaft des Denkens den Adel des Menschen bestimmt«. ⁴²

Milan Uzelac

Philosophie der Lebenswelt vs. transzendental Ego

Zusammenfassung

In seiner Arbeit, die dem 80-jährigen Geburtstag des Philosophen Ante Pažanin, dem Schüler von Joachim Ritter und Ludwig Landgrebe gewidmet ist, behandelt der Autor eine der meistdiskutierten Fragen der späten Phänomenologiephase von Edmund Husserl, nämlich das Verhältnis zwischen der Lebenswelt und des transzendentalen Ego als Grundlagen der Phänomenologie. Uzelac widmet besondere Aufmerksamkeit der Gestaltung von Pažanins philosophischen Standpunkten unter dem Einfluss von Landgrebes These aus den 60er Jahren des 20. Jahrhunderts über Husserls Abkehr vom kartesischen Weg sowie Ritters späterem Einfluss auf Pažanins Beteiligung an der Rehabilitation der politischen Philosophie. Sich auf Eigen Fink und Hans-Georg Gadamer berufend, kehrt der Autor im Schlussteil zu der Erörterung des bereits im Titel formulierten Problems zurück und hebt die Kontinuität von Husserls Denken hervor, wobei er die These vertritt, dass die Betonung der Problematik der Lebenswelt nicht gleichbedeutend ist mit der Abkehr sowohl von der kartesischen Tradition, als auch von der Metaphysik (die nicht scholastisch reduziert verstanden werden darf).

Schlüsselwörter

Lebenswelt, Transzendentes Ego, Phänomenologie, Edmund Husserl, Ante Pažanin

42

E. Fink, »Edmund Husserl † (1859–1938)«, str. 96–97.